

PEDAGOGY

Загальна характеристика кафедри як структурного підрозділу вищого навчального закладу

О. І. Башкір

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: boi83@ukr.net

Paper received 21.10.16; Accepted for publication 29.10.16.

Анотація. В статті на основі вивчення педагогічної літератури з'ясовано особливості становлення кафедри в структурі вищого навчального закладу. Згідно методологічних основ дослідження розглянуто зміст роботи кафедри як освітнього феномену, внутрішню логіку розвитку кафедри з точки зору її виникнення і взаємодії з іншими освітніми підсистемами. Узгальнено характерні особливості, напрями діяльності кафедри як базового структурного підрозділу ВНЗ, що організовує, координує і спрямовує навчально-виховний процес, методичну і науково-дослідницьку роботу.

Ключові слова: кафедра, вищий навчальний заклад, структура.

Вступ. Положення, покладені в основу сучасного навчально-виховного процесу вищого навчального закладу, орієнтовані на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення знань, високої професійної компетентності та мобільності, швидкої адаптації до змін у розвитку соціально-культурної сфери, галузей техніки, сучасних технологіях, систем управління й організації праці працівників навчальних закладів в умовах ринкової економіки. Від майбутнього фахівця сьогодні вимагається орієнтація на досягнення високої професійної майстерності, яка має поєднуватись із широтою знань і вмінням швидко опановувати нові галузі. Це породжує проблеми інтенсифікації навчально-виховного процесу та необхідність створення відповідних реформаций у структурі ВНЗ.

Нагальна необхідність реформувати систему освіти України, відомо, постала перед суспільством в 20-ті роки ХХ сторіччя. Відповідність соціальних завдань, які покладені на навчальний заклад, відобразилася на його структурі у відповідності до законодавства, положення та статуту ВНЗ. Основним структурним підрозділом вищого закладу, поряд із факультетом, стала кафедра.

Короткий огляд публікацій по темі. На жаль, у науковому обігу є зовсім мало праць, присвячених діяльності кафедри і тим процесам, які відбуваються на рівні кафедри в сучасних умовах трансформації вищої освіти в Україні. Вивчення ступеня наукової розробки проблеми кафедри як структурного підрозділу навчального закладу засвідчило, що питання становлення й розвитку вищої освіти знайшли відображення в наукових розвідках відомих дослідників сучасності (В. Астахова, К. Астахова, Л. Зеленська, С. Золотухіна, Н. Карнаух, Д. Кочат, С. Куліш, В. Лозова, С. Лупаренко, О. Микитюк, Л. Нечепоренко, С. Посохов, І. Прокопенко, І. Сіра та інші). Вагомим дослідженням у цьому напрямі є робота авторського колективу Харківської Народної української академії під загальною редакцією доктора історичних наук, професора К. В. Астахової, у якій на підставі багаторічного експерименту по становленню інноваційного навчально-наукового комплексу неперервної освіти описано процес формування і розвитку кафедр [1]. Окремі аспекти управління, особистості керівника й колективу кафедри знайшли відображення в праці С. Д. Резніка, котрий наголошує, що

«ефективність вищої школи обумовлена результатом роботи кафедр» [6].

Однак поза увагою дослідників залишилися питання становлення й розвитку кафедри в структурі вищого навчального закладу України. **Метою** статті є виявлення сутності поняття кафедра на основі вивчення генези її розвитку.

Матеріалом для написання статті послуговували маловідомі архівні джерела, довідникова, сучасна література та журнальні публікації часів активної розбудови кафедри в структурі новостворених в наслідок реорганізацій університетської освіти вищих навчальних закладів України.

Методологічну основу дослідження становить утворений за кількома рівнями комплекс принципів, підходів, методів, які є методологічними орієнтирами та інструментами наукового пошуку. Зокрема, під час написання статті автором використано методи: *культурно-історичний*, що уможливив розгляд змісту роботи кафедри як освітнього феномену, що постійно розвивається й ускладнюється водночас із розвитком суспільства; *парадигмальний*, який дав змогу розглядати внутрішню логіку розвитку кафедри з погляду виникнення, трансформації, взаємодії різних парадигм; *системний*, що сприяв можливості аналізувати кафедру як окрему системну одиницю і як складову навчального закладу.

Результати та їх обговорення. Відомо, що в Україні кафедри активно почали розвиватися з приходом радянської влади, коли кількість кафедр у структурі інститутів народної освіти в час їх функціонування була різною і відповідно тим групам дисциплін, які викладалися у ВНЗ. Станом на 1924-1925 навчальний рік при ХІНО існувало 16 науково-дослідницьких кафедр [9, с.76]. У той час при Київському ІНО функціонували 6 кафедр, при Одеському – 4, Катеринославському – 2, Кам'янець-Подільському та Ніжинському – по одній. Кафедри ділилися на відповідні сектори (секції). При них існували бібліотеки, музеї та інші допоміжні заклади й установи.

Однак діяльність кафедр означуваного періоду була незадовільною. Ряд дослідників (І. Прокопенко, Д. Кочат, О. Микитюк, С. Шачнева) педагогічної освіти наголошують, що вищий педагогічний навчальний заклад в образі ІНО переживав період «організаційної чехарди», що проявлялося не лише в змісті навчання, але й у структурних формах, назвах, у способах

підбору абітурієнтів [5; 7]. І лише з 1933р. ряд вишів перейменувалися в державні інститути. У подальші десятиріччя відбулися внутрішні інтенсивні реорганізаційні процеси, які стали вирішальними для укомплектування чіткої структури ВНЗ, де кафедри стали набувати свого призначення.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що кафедра (від грецького *kathedra* – буквально лава, місце для виступу ритора, філософа, проповідника) уособлює головну ланку вищого закладу освіти, котра визначає зміст і єдність навчального, наукового і виховного процесу. Згідно довідника з педагогіки поняття «кафедра» має декілька значень: 1) підвищення, спеціальне обладнання для промови з нього проповідей, лекцій; 2) об'єднання професорсько-викладацького складу й наукових співробітників однією або декількома тісно пов'язаними проміж себе науковими дисциплінами, яке займається науково-дослідницькою і педагогічною діяльністю. У вищому навчальному закладі кафедра означає навчально-науковий підрозділ, котрий здійснює навчальну, методичну, виховну і науково-дослідницьку роботу за своїм профілем. Очолює кафедру завідувач або начальник (у військових вишах) [6].

В електронному глосарії сучасної освіти [3] під поняттям «кафедра» розуміють базовий структурний підрозділ вишу (його філій, інститутів, факультетів), що організовує, координує і спрямовує навчально-виховний процес, методичну і науково-дослідницьку роботу за напрямками фахової підготовки майбутніх спеціалістів. Кафедра залишається системоутворюючим фактором, основою діяльності навчального закладу, котра визначає його стратегічні завдання, оптимальні шляхи їх вирішення, вирішує головні проблеми навчального закладу: забезпечує безпосередній контакт зі студентами і прямий виховний, навчальний, науковий вплив на них.

Як визначено в законі України «Про вищу освіту», кафедра здійснює навчально-методичну й науково-методичну діяльність з однієї або кількох споріднених спеціальностей та спеціалізацій, за якими ведеться підготовка студентів у виші. Кафедра створюється рішенням Вченої ради вищого навчального закладу за умови, якщо до її складу входить не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менше ніж три з яких мають науковий ступінь або вчене звання. Обов'язком кафедри є, крім вище згаданого, здійснення громадсько-пропагандистської та просвітницької діяльності у відповідності з основним напрямом своєї роботи – навчальної.

Також у ході дослідження встановлено, що кафедра створюється наказом ректора за поданням декана факультету та за рішенням вченої ради факультету, погодженим з органом управління, у підпорядкуванні якого перебуває вищий заклад освіти, за умови, що обсяги навчальної роботи дають змогу сформувати викладацький склад у зазначеній вище кількості штатних одиниць. У вищих закладах освіти мистецтва, як виняток, за погодженням з органами управління, у підпорядкуванні яких перебуває вищий заклад освіти, можуть створюватися кафедри чисельністю не менше трьох штатних одиниць.

Відомо, що у разі потреби для забезпечення розвитку нового напрямку навчальної, методичної й наукової діяльності при кафедрі можуть бути створені групи (секції) викладачів, пов'язаних однією дисципліною або обслуговуванням одного факультету. За кожною групою завідувач кафедри призначає керівника з методичного забезпечення й організації навчальної роботи в групі [4]. Посаду завідувача кафедри може займати, як правило, особа, яка має вчене звання професора або науковий ступінь доктора наук, котра обирається на цю посаду за конкурсом Вченою радою вищого навчального закладу строком на п'ять років (для національного вищого навчального закладу – строком на сім років). Із завідувачем кафедри укладається контракт.

З'ясовано, що головними завданнями кафедри є створення умов для задоволення потреб студентів у підвищенні рівня їхніх професійних і культурних знань; підготовка висококваліфікованих фахівців із глибокими теоретичними та необхідними практичними знаннями; підвищення кваліфікації персоналу кафедри; підвищення якості методичного забезпечення навчального процесу; розроблення нових технологій навчання; задоволення потреб підприємств і організацій у підвищенні кваліфікації їх персоналу; організація і проведення за замовленнями підприємств, організацій наукових досліджень і виконання пошуково-конструкторських робіт; поширення наукових, технічних і культурних знань серед населення. Також кафедрою можуть встановлюватися види навчальних занять, що входять в обов'язковий обсяг навчального навантаження викладача відповідно до його посади.

У ході вивчення педагогічної літератури [2; 6] з'ясовано, що положення про кафедру було розроблене в 1961р. У ньому йшлося, *по-перше*, кафедра є основним навчально-науковим структурним підрозділом вищого навчального закладу (факультету), котрий здійснює навчальну, методичну і науково-дослідницьку роботу з однієї або декількох споріднених дисциплін, виховну роботу серед студентів, а також підготовку науково-педагогічних кадрів і підвищення їхньої кваліфікації; *по-друге*, кафедру очолює завідувач кафедри, який, як правило, має наукове звання професора, або науковий ступінь доктора наук. До складу кафедри входять професори, професори-консультанти, доценти, асистенти, старші викладачі, викладачі, старші та молодші наукові працівники, спіранти; *по-третє*, кафедра відповідає за:

- проведення всіх форм навчання (без відриву від виробництва: заочне, вечірнє; з відривом від виробництва – денна форма навчання): лекцій, лабораторних, практичних, семінарських й інших видів занять, що передбачені навчальним планом, на високому ідейно-теоретичному та науковому рівні; керівництво навчально-пізнавальною діяльністю студентів і практикою, курсовими й дипломними проектами, а також самостійною роботою студентів; проведення курсових екзаменів і заліків;

- проведення заходів стосовно організації виховної роботи серед студентів;

- розробка і представлення на затвердження в установленому порядку навчальних програм з дис-

циплін кафедри, а також підготовка висновків з навчальних програм, які укладаються іншими кафедрами;

- підготовка підручників, навчальних посібників й інших керівництв і наочних посібників, а також складання висновків стосовно доручення ректора вишу на підручники, навчальні посібники й навчально-методичну літературу;

- проведення науково-дослідницької роботи у відповідності з затвердженим планом; керівництво науково-дослідницькою роботою студентів; обговорення завершених науково-дослідницьких робіт і впровадження результатів цих робіт у практику; рекомендації публікації завершених наукових пошуків;

- розгляд індивідуальних планів навчальної, наукової, методичної й інших робіт працівників кафедри; вивчення, узагальнення й розповсюдження досвіду роботи кращих викладачів; надання допомоги викладачам-початківцям у володінні педагогічною майстерністю; розробка та здійснення заходів стосовно використання під час проведення навчальних занять сучасних технічних засобів;

- підготовка науково-педагогічних кадрів; розгляд дисертацій, представлених до захисту, членами кафедри або за дорученням ректора вишу іншими пошукувачами;

- установа зв'язку з виробничими підприємствами, школами, з різними закладами й організаціями з метою узагальнення і розповсюдження передового досвіду і надання їм науково-технічної допомоги;

- організація систематичного зв'язку з випускниками навчального закладу й аспірантами-випускниками даної кафедри;

- пропаганда наукових знань;

- проведення заходів стосовно підвищення кваліфікації спеціалістів, зайнятих у різних сферах діяльності, культури, просвіти, охорони здоров'я тощо.

За останні роки характер діяльності кафедри значно ускладнився і підтримувати діяльність, її управління стає все складніше і відповідальніше. Це вимагає, з однієї сторони, підвищення відповідальності та професіоналізму керівництва кафедри, розширення кола їхніх повноважень і завдань, а з іншої – самоусвідомлення відповідальності за результат роботи кафедри всього її персоналу: викладачів, наукових співробітників, аспірантів, лаборантів. Лише узгоджена й налагоджена їхня робота сприятиме повноцінному виконанню всіх функцій кафедри в структурі вишу.

У ході дослідження стало відомо, що кількість штатних одиниць у колективі кафедр ВНЗ III-IV рівнів акредитації залежить від контингенту студентів, ставки вводяться за рахунок коштів загального і спеціального фондів пропорційно кількості студентів, які навчаються за кошти державного (місцевого) бюджету і за кошти фізичних (юридичних) осіб відповідно. За умови створення кафедри виділяється одна посада завідувача кафедри; одна посада завідувача навчальної лабораторії на кожному обладнану навчальну лабораторію на кафедрах, які забезпечують підготовку за певною освітньо-професійною програмою; чисельність старших лаборантів, лаборантів, техніків

встановлюється з урахуванням чисельності викладацького складу кафедри: для кафедр, які забезпечують природничо-математичну та/або технічну підготовку, чисельність старших лаборантів, лаборантів, техніків встановлюється в обсязі до 40% чисельності викладацького складу кафедри; для кафедр, які забезпечують загальноекономічну та/або соціально-гуманітарну підготовку, – в обсязі до 25% чисельності викладацького складу кафедри. Посада інженера встановлюється за наявності складного обладнання.

Останнім часом у світі ринкових відносин привертають увагу так звані шкільні й інтегровані кафедри, тобто єдині підрозділи, котрі включають в себе і викладачів ВНЗ, і вчителів загальноосвітніх шкіл [1, с.12]. Особливістю шкільної кафедри є те, що вона створюється на базі школи, до її складу входять учителі з залученням науковців провідних кафедр ВНЗ. Інтегрованим кафедрам притаманні співробітництво шкільних учителів і вишівських педагогів в одному мікроколективі на базі вишу; обов'язкова участь кожного члена кафедри в розробці її наукової проблематики, у становленні наукової школи, залученні студентів і школярів до дослідницької діяльності; спільна робота з розробки методичного забезпечення навчального процесу і виховної роботи, участь у реалізації конкретних виховних завдань; підготовка та проведення відкритих занять, педагогічних майстерень і майстер-класів з їх подальшим методичним аналізом на кафедрі.

Останнім часом спостерігається розширення автономії ВНЗ. Відповідальність за якість їх освіти полягає, у першу чергу, на кафедрі, де здійснюється інтенсивний процес становлення вишівського колективу. Ретельна колективна цілеспрямована робота на єдиний результат – успіх роботи кафедри – створює атмосферу взаємодовіри, взаємозацікавленості, взаєморозуміння, що сприяє налагодженню функціонуванню кафедри в усіх запланованих напрямках її роботи, особливо новітніх (комерціалізація, менеджмент, маркетизація, «масовізація» тощо).

Висновки. Таким чином, у ході дослідження встановлено сутність кафедри як базового структурного підрозділу ВНЗ, що організовує, координує і спрямовує навчально-виховний процес, методичну і науково-дослідницьку роботу. Крім того, кафедра займається вивченням, узагальненням і розповсюдженням досвіду роботи кращих викладачів, здійснює громадсько-пропагандувальну та просвітницьку діяльність у відповідності з основним напрямом своєї роботи – навчальним. Узгоджена робота кафедри – це багаторічний копінтий процес налагодженої роботи кожного члена команди кафедри на чолі з завідувачем.

Одним із завдань кафедри є взаємодія її колективу з іншими освітніми установами. Цьому сприяють шкільні та інтегровані кафедри, де єдині мети і шляхи її досягнення, створення рівних умов і рівних можливостей для всіх членів колективу є безкомпромисним фактором налагодженої роботи кафедри, яка створює підґрунтя для розробки єдиних інтегрованих програм із фундаментальних дисциплін, що сприяє профорієнтаційній роботі, підвищенню рівня освіченості учнів і студентів у галузі кафедральної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вузівська кафедра. Особливості функціонування в умовах модернізації освіти : монографія / Нар. укр. акад. ; за заг. ред. К.В. Астахової. – Харків : Вид-во НУА, 2015. – 182с.
2. Высшая школа : Сб. основных постановлений, приказов и инструкций в 2 томах / [Под. ред. Е.И. Войленко]. – М. : Высшая школа, 1978. – Т.1. – 399с. – С.74-75.
3. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. Е. Ю. Усик. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков: Изд-во НУА, 2014. – 531 с. – Электрон. версия печ. публикации: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/41>.
4. Завдання, напрями діяльності і структура вищого навчального закладу // http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ispu_kiovist_Ficyla_Pedagogika_VSh/1050.html
5. Прокопенко И.Ф. Подготовка учительских кадров в Харькове в советский период: концептуальные подходы, практический опыт (1917-1991гг.) : учебное пособие по спецкурсу для студентов педагогических специальностей / И.Ф. Прокопенко, Д.А. Кочат, А.Н. Микитюк. – Харьков : ХГПИ, 1992. – 92с.
6. Резник С.Д. Управление кафедрой : Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / С.Д. Резник. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 635с.
7. Словарь-справочник по педагогике / Авт.-сост. В.А. Мижериков; Под. общ. ред. П.И. Пидкасистого. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 448с. – С.137.
8. Шачнева С.В. Деякі питання історії Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди /С.В. Шачнева // Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 50-річчю інституту. – Харків, 1969.
9. ЦДАВО України, Ф. 166, Оп.4, Спр. 351. Арк. 82.

REFERENCES

1. Higher Education Institution Department. Specificity of Functioning under the Conditions of Modernization of Education : monograph / National Ukrainian Academy ; under general editorship of K.V. Astakhova. – Kharkiv : published by NUA, 2015. – 182p.
2. Higher school : Collection of Principal Regulations, Orders and Instructions in 2 volumes / [edited by E.I. Voilenko]. – M. : Higher school, 1978. – V.1. – 399p. – P.74-75.
3. Glossary of Modern Education / National Ukrainian Academy; under general editorship of E.Y. Usik. – 2nd edition, altered and supplemented. – Kharkov: published by NUA, 2014. – 531 p. – Electronic version of printed publication: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/41>.
4. Tasks, Activity Areas and the Structure of a Higher Education Institution // http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ispu_kiovist_Ficyla_Pedagogika_VSh/1050.html
5. Prokopenko I.F. The Preparation of Teaching Personnel in Kharkov in the Soviet Period: Conceptual Approaches, Practical Experience (1917-1991) : tutorial course for the students of pedagogical specialties / I.F. Prokopenko, D.A. Kochat, A.N. Mikityuk. – Kharkiv : KhSPI, 1992. – 92p.
6. Reznik S.D. Department Administration : Textbook. 2nd edition, altered and supplemented / S.D. Reznik. – M. : INFRA-M, 2005. – 635p.
7. Reference Book in Pedagogy / author V.A. Mizherikov; under general editorship of P.I. Pidkastyi. – M.: TC Sphera, 2004. – 448p. – P.137.
8. Shachneva E.V. Some Issues of Skovoroda Kharkiv State Pedagogical Institute History / E.V. Shachneva // Materials of Anniversary Scientific Session Dedicated to the 50th Anniversary of the Institute. – Kharkiv, 1969.
9. CSASB (Central State Archives of Superior Bodies) of Ukraine, Fund 166, Account 4, Case 351. Pages 82.

General Characteristic of a Department as a Subdivision of a Higher Education Institution

Bashkir O. I.

Abstract. In the article specific features of department formation as a structural division of a Higher Education Institution are considered based on the pedagogical literature studying. The content of department work as educational phenomenon, inherent logic of department development in terms of its origin and cooperation with other educational subsystems are revealed due to the methodological bases of the research. Characteristic features, activity areas of the department as a fundamental structural subdivision of a Higher Education Institution that organizes, coordinates and directs educational process, methodological and scientific work are summarized.

Keywords: a department, a Higher Education Institution, a structural subdivision of a Higher Education Institution.

Общая характеристика кафедры как структурного подразделения высшего учебного заведения

О. И. Башкир

Аннотация. В статье на основании изучения педагогической литературы определены особенности становления кафедры в структуре высшего учебного заведения. В соответствии методологических оснований исследования рассмотрено содержание работы кафедры как образовательного феномена, внутреннюю логику развития кафедры с точки зрения ее возникновения и взаимодействия с другими образовательными подсистемами. Обобщены характерные особенности, направления деятельности кафедры как базового структурного подразделения вуза, что организует, координирует и направляет учебно-воспитательный процесс, методическую и научно-исследовательскую работу.

Ключевые слова: кафедра, высшее учебное заведение, структурное подразделение вуза.